

Utószó két könyv új előszavához

A FUD 4. (1997) számában jelent meg *A kisebb uráli népek irodalmának kialakulása* című könyvem orosz fordításához írt előszavam. (A feltüntetett 1995-ös évszám 1993-ra helyesbítendő.) Most megint egy előszó következik majd, mégpedig *Az udmurt irodalom története* című, 1975-ben kiadott könyvem 1993-ban oroszul publikált változatának 1990-ben írt bevezetője.

Mindkét prolóbusban röviden szóltam a fent nevezett művek keletkezési körülményeiről, de bizonyos érdekekre, érzékenységre tekintettel „jótékony homályban” hagytam a múlt számos mozzanatát. Munkáim folytatódó utóéletéről pedig sejtelmem sem lehetett. Mielőtt minden adat, információ, dokumentum, ill. személyes emlék eltűnne, elfelejtődne, tömörségre törekedve nem érdektelen bizonyos fátylakat fellebbenteni (noha még most sem ajánlatos minden szereplőt megnevezni, még kezdőbetűkkel sem).

Ez a most írt „utószó” – szándékaim szerint – a finnugor irodalomtudomány sorsát s jelenlegi helyzetét is szem elé tárja, pontosabban, mint ahogy azt bárki tudni vélhetné. (Természetesen csak röviden, a címben jelzett apropóból.)

Nos: az ötvenes évek végén tanáraim és kollégáim körében lelkesnek éppen nem mondható hangulat fogadta frissen bejelentett elképzelésemet a finnugor (pontosabban az udmurt) irodalom tervezett kutatását illetően. Tucatnyi nyelvészeti témát ajánlottak helyette (szófajok osztályozásáról, jövevényszavakról, szórendről – s folytathatnám), amelyek bármelyikének kidolgozásával megnyílt volna előttem a „finnugor világ”, a tudományos versenypálya. (Még napjainkban is elhangzik a kérdezőt minősítő kérdés: „Miként kutatható olyasmi, ami voltaképp nem létezik?”). A magam elgondolásait illetően tehát semmiféle segítségre nem számíhattam, szakmabelire sem, de könyvtári anyagra sem. (A cirill betűs irodalmi kiadványok jelentős hányada a papírkosárban kötött ki, szemem láttára!!!) Csupán néhány véletlenül megmenekült példány került a kezembe, s ezek csak sejtették velem, hogy a kiszemelt téma valóban érdekes lehet. Pedig ezek a könyvek az ötvenes évek jellegzetes szovjet termékei voltak, általában kívül s belül riasztóak. Mégis: jobb híján ezek segítségével írtam meg első udmurt témájú cikkemet (1960-ban), ill. tartottam meg „a permi irodalmakról” szóló előadásomat az I. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson (Budapesten, 1960-ban).

Hála V. I. Lytkin, T. I. Tyepljasina és Fokos-Fuchs Dávid személyes támogatásának, baráti segítségének, a források szűkössége apránként megszűnt, s évek során új kapcsolatok, barátok, kiadványok állandó gyarapodásával megkezdhettem ma is tartó – érdekesítő, furcsa, kényes, fordulatokban gazdag – tényleges munkámat.

Ugorjunk! 1972-ben került sor *Az udmurt irodalom története* című kandidátusi értekezésem munkahelyi vitájára. Az itt elhangzottak sokban gazdagították, javították, hangnemében pedig enyhítették a valóság kimondására törekvő disszertációt. 1973-ban történt meg a védelem Ortutay Gyula elnöklésével, Kálmán Béla és Szauder József opponensi közreműködésével. (A nem finnugrista Szauder József véleménye ma is tanulságos, publikálásra érdemes. Természetesen Kálmán Béláé is.) A Bizottság tagjai közül különösképp

Czine Mihály írásos értékelése maradandó számomra. A dolgozat 1975-ben jelent meg az Akadémiai Kiadónál. (Itt sajnos olyan belső átszerkesztésre készítették – a bibliográfiai részben –, amelynek vállalását ma is bánom. Sok fontos adatnak veszítettem nyomát.) A könyvet Akadémiai Díjra is javasolták, végül Nívódíjban részesült, s 13 recenziójáról, bírálatáról tudok (több nyelven, általában elismerő tónusban, elemzéssel).

Az Izsevszkbe is elkerült 550 lapos, nagy alakú könyvet az Udmurt Tudományos és Kutató Intézet és az Udmurt Írószövetség 1976-ban és 1977-ben megkérdezésem, tudtom és beleegyezésem nélkül oroszra fordította egy Ungvárról meghívott magyar anyanyelvű személlyel. (A kézirat három példányban készült el – úgynevezett „munkapéldány” gyanánt, magyarul: hevenyészett fordításban.) Miután egyre több érintett és érdekelt személy (helybeli író, költő, tudós, politikus) olvasta, olvasta el, lapozta át a művet (a Brezsnyev-éra fénykorát éljük!), napról napra nőtt a felháborodás, az értetlenség, a düh: hogyan lehetséges s ki merészelhet így írni (Marx, Lenin és más jelességek mellőzésével) egy szovjet nemzetiségről s annak irodalmáról? (Ekkoriban itthon is nem egy barátom kezdett félteni valamiféle „véletlen” autóbalesettől, vízbefulladásától, „fehérházbeli elbeszélgetéstől”.) Ezt megúsztam. Ellenben 1978-ban Izsevszkben példátlan s nagy arányú rendezvényre került sor: könyvemet kétnapos értekezleten szedte ízekre az Udmurt Pártbizottság a fent nevezett intézet és szövetség bevonásával, mintegy 40 hozzászólóval. Megközelítőleg 80 oldalas jegyzőkönyv is készült, amelyben engem nem csupán tévelygőnek, reakciónak, burzsoá-nacionalistának, de fasisztának is minősítettek (egyesekek), s ottani pártolím, segítőim közül többeket meghurcoltak. F. K. Jermakovot, a legkiválóbb udmurt filológusok egyikét kizárták a pártból, munkahelyéről is elbocsátották. (Máig sem vették vissza, bár már 1999-ben járunk!)

Mondanom sem szükséges, ide sem hívtak, a konferenciáról sem értesítettek – hivatalosan. Nyilván – szerencsémre. Az eseményekről csak utólag (finomítottan!) szereztem tudomást, a jegyzőkönyvnek csak egy 20 oldalra rövidített, szelídített változatát kaptam meg. Természetesen illegálisan! Ezekben az években – felteszem – „nemkívánatos személy”-nek tekinthettek a Szovjetunióban.

Az izsevszki vita azonban nem zárult le az udmurt fővárosban, Moszkvában is komoly érdeklődést keltett. Az anyagot fel- és bekérte az SzKP egyik legtekintélyesebb bizottsága (amelynek elnöke Pelse, PB tag volt), s e testület további vizsgálat céljából átküldte a Gorkij Világirodalmi Intézet Nemzetiségi Osztályának, amelyet egy neves grúz tudós, Lomidze akadémikus vezetett. Lomidze magához hívatott két általa józannak, elfogulatlanak tartott udmurt irodalomtörténészt (Zoja Bogomolovát, Anatolij Uvarovot), s velük együtt alapos megfontolást követően korrekt állásfoglalást alakítottak ki könyvemről. Ennek írásos kivonatát nekem is megküldték. (Erre történő reagálásomat azonban, sajnos, nem vették tudomásul, s egy betűvel sem viszonyozták.)

A hetvenes évek legvégén változás következett be az Udmurt Tudományos Intézet élén (máig tartóan!!!). Az elkövetkező években eltávozott az élők sorából Brezsnyev, Andropov és Csernyenko is, s 1985-től más szelek kezdtek fűjdogálni a Nagy Birodalomban. Egy-két melegebb szellőcske már engem is elért, s 1989-ben végre hivatalosan is meghívtak Udmurtiába (az egyetem és az Írószövetség). Mindössze harmincéves késéssel, de még mindig nem későn. Igaz szeretettel fogadtak. Tényleges barátaim, mosolygósra váltott korábbi ellenfeleim, szidalmazóim, mintha mi sem történt volna, úgy ölelgettek. Kitüntettek, szerepeltettek, ünnepeltek. Ekkor ajánlották fel könyvem megjelentetését is – az egykori „törvénytelen” fordítás alapján. Megismerésére sem volt akkor módom, időm.

(Egyébként az egykori 3 példány 9 kötetéből mindössze egyetlen komplett példány létezett, a többi „szocialista megőrzésben” ismeretlen helyen lappangott s lappang ma is.) Mit tehettem? Beleegyeztem. A szerkesztést természetesen nem régi híveim valamelyikére bízták! Arra egyébként többen figyelmeztettek (bizalmasan), hogy a fordítás kifogásolható. Ez enyhe kifejezés! A kéziraton dolgozni kezdtek, a szöveghez a szerkesztő kiegészítéseket, helyesbítéseket, megjegyzéseket fűzött, s utószót is írt a kötethez, amelynek egyetlen korrektúráját sem láttam. Tőlem csupán egy aktuális előszót kértek (ez olvasható alább!). Az elkészült kötetet 1993 júliusában, Göncz Árpád köztársasági elnökünk udmurtiai látogatása idején adták át nekem az Udmurt Állami Egyetemen. Ünnepeles körülmények között, Elnökünk jelenlétében. Ezt követően – egy taxiban – nyomtárok kezembe a honoráriumot, amelyet azon melegében átadtam az Udmurt Nemzeti Mozgalom vezetőinek. Ez is tény. Az 1800 (!) példányban megjelent könyv sikeresnek bizonyult, napok alatt felvásárolták, sűrűn idézik, emlegetik, az egyetemen – tankönyv.

Időközben elkerült Udmurtiába 1984-ben megvédett s 1985-ben Budapesten megjelent *A kisebb uráli népek irodalmának kialakulása* című doktori disszertációm is. Udmurt kollégáim – korábbi gyakorlatuknak megfelelően – ezt is igen gyorsan lefordították oroszra (ugyancsak megkérdezésem, hozzájárulásom nélkül!). A fordító feltehetően az előzőével azonos személy, a fordítás minősége, ha lehet, még gyengébb. Éveken át forgatták, használták s idézték ezt a kéziratot is – a szerző nevének említése nélkül.

Mikor kiadása szóba került Joskar-Olában a Mari Köztársaság fővárosában, véletlenül szem- és fültanúja voltam a legszemérmertlenebb, legpimaszabb üzletkötések egyikének. Mindez az Udmurt Tudományos Intézet irodájában történt 1989-ben. A mari Miklaj Ribakov (ő volt akkor a Finnugor Irodalmi Társaság elnöke, utóbb államtitkár a Mari Köztársaság elnöke mellett), tudván a kézirat létéről, kérte az igazgatót, adja át annak egy példányát a Mari Könyvkiadónak, hogy a könyvet mielőbb kiadhassák. Az igazgató olyan magas összeget kért (a fordítatás költségeire hivatkozva), hogy az szinte kifizetetlennek bizonyult. Az természetes, hogy a szerző lemondott a honoráriumáról, ill. annak maradványát a Mari Nemzeti Mozgalom céljaira ajánlotta fel. Így jelenhetett meg ez a mű. (Ennek előszava olvasható a FUD 4. számában.)

De a történet itt nem ér véget. 1996 januárjában, hatvanadik születésnapomon az ELTE Finnugor Tanszékén kollégáim és barátaim „ünnepi kötettel” örvendeztettek meg. A gazdag tartalmú kötetben szerzőként néhány régi izsevszki barátomat is szerepeltették. Ők – nem kis veszélyt és meghurcoltatást is vállalva – „kipakoltak”. Udmurt monográfiám teljes külső történetét és szereplőgárdáját is bemutatták kendőzés, mellébeszélés nélkül. Ezzel ismét „kiborult a bili”. Az új keletű barátok (élén a többször említett igazgatóval, aki zootechnikusból lett történész, régész, irodalmár nagydoktor, leválthatatlan helyi hatalmasság) engem gyanítottak a cikkek kezdeményezőjeként. Ezért még 1996 tavaszán minősíthetetlen hangú támadást indítottak ellenem – egyebek között a Moszkvai Nagykövetségen, az MTA elnökségén s több helyi lapban. Irományaikból nem idézek, miként rövid válaszlevelemből sem. Lényege: „Noha szívesen ellátogatnék ismét Udmurtiába, ahol sokan szeretnek s ahova még többen várnak, utazásommal csak bajt idéznék elő, amíg új Sztálinok trónolnak e túlságosan sok megpróbáltatást megélt népen.”

Ennyi tehát – valóban röviden előadva – két könyvem orosz fordításának, s az azokhoz készített előszavak históriája, amelyekből álljon itt a korábbi: az 1993-ban oroszul megjelent *Az udmurt irodalom története* című munka 1990-ben írt előszava.

Előszó

„Habent sua fata libelli est...” Ez a régi, milliószer idézett mondás a Tisztelt Olvasó által éppen kézben tartott könyvvel kapcsolatban is igaznak, érvényesnek bizonyult. Nagyon is. Történetét akár egy külön kötetben is meg lehetne írni, „egy monográfia regénye” címen. Ebbe egy negyed század történetét lehetne belesűriteni, a könyv megtervezésének, megkezdésének idejétől (a hatvanas évek végétől) a jelenig, az orosz nyelvű kiadás évéig. Ez az időszakasz – egyébként – még legalább további tíz évvel hosszabbítható meg visszafelé az időben, a szerző udmurt nyelvű tanulmányainak kezdetéig. A budapesti egyetemen hírneves finnugor nyelvész professzor, Beke Ödön tanítványaként 1956 tavaszán kezdtem meg ezt a munkát, amelynek első nagy állomása „Az udmurt irodalom története” című 1973-ban megvédett kandidátusi disszertáció, következő fázisa pedig ennek az értekezésnek magyar nyelvű könyvként való megtestesülése 1975-ben. Való igaz, hosszú volt ez az út a fülembé visszacsengő első megértett udmurt mondattól (*Odig kīšnomurtlen vīlem daskik pinalez* 'Egy asszonymnak tizenkét fia volt') Gerd Kuzebaj felejthetetlen sorainak (*Ta kīrdzanjosme, šur tulkīmjosme..., tuž kema lukaj, tuž kema gošjaj* 'E dalaimat, hullámaimat..., régtől gyűjtöttem, hosszan jegyeztem...') analíziséig, a szépséges folklórtól a klasszikus műköltészetig.

De mindennél érdekesebb talán az, ami azóta történt. Nem véletlen tehát, ha e sorok olvasója legalább három kérdést szegez a szerzőnek is, a kiadónak is: más szavakkal az ún. illetékeseknek. S melyek ezek a kérdések?

Miért kellett több mint másfél évtizedet várni a könyv lefordítására és publikálására? Vajon nem avult-e el az idők során szemléletében s részletei sokaságában is egy ilyen típusú monográfia? Nem kellett volna-e legalább korrigálni, új fejezettel is kiegészíteni ezt a munkát?

Jogos mind a három kérdés. A feleletet megpróbálom rövidre fogni, őszintén, egyszerű szavakkal összefoglalni.

A várakozásnak vagy késésnek megvannak a maga történeti, tudománypolitikai okai. Ezek Udmurtiában jórészt ismeretesek, különösképp a filológusok táborában. Minderről a szerző mondhatja a legkevesebbet.

Az elavulás az élet egész területén elkerülhetetlen sorsa valamennyi egykor érvényes, friss tudományos eredménynek. Nem kivétel e kemény törvény alól ez a könyv sem. 1975-ben számos hibája, hiányossága ellenére is naprakész, teljességre törekvő műnek lehetett tekinteni. Azóta elröppent azonban a jelzett több mint másfél évtized, s ebben az egyáltalán nem kurta időszakban az udmurt tudomány annyi jelentős, új eredményt produkált, hogy ezeknek felhasználásával eredeti munkámnak majd minden fejezetét vagy teljesen újra kellene fogalmaznom, vagy meg kellene toldanom hosszú fejtegetésekkel. E tevékenységből következően több tucat tétellel gazdagodnának a bibliográfiák is. Mindez voltaképpen átdolgozást jelentene, ami tetemesen megnövelné az amúgy is terjedelmes mű korpuszát, megbontaná sokáig érlelt, gondosan megtervezett felépítését, arányait. Szerencsésebb lenne akkor már teljesen újra írni az egész könyvet, erre azonban nincs mód, az életnek, a tevékenységnek és az ihletnek vannak megismételhetetlen pillanatai. Egyébként pedig, ha csak egyetlen tétellel vagy névvel is gyarapítanám az alapművet, igazságtalanság és méltánytalanság történnék mindazokkal a művekké és szerzőkké szemben, amelyek és akik nem kerültek be az említettek sorába.

Felfogásom, látásmódom az udmurt műveltség egészét, az udmurt irodalom fejlődését és fő tendenciáit, kiemelkedő alakjait illetően, ami a lényegre illeti, nem változott, még csak nem is módosult a hetvenes évek közepétől. Legfeljebb azt tudom most – kvázi többletként – biztosan, amit húsz évvel ezelőtt csak sejtettem, éreztem (de leírni nem írhattam le!), hogy az éppen akkor aktuális periódus a szovjet irodalom egészében, s ilyenképp az udmurt irodalomban is a „pangás” szóval jellemezhető.

A kilencvenes években is változatlan figyelemmel kísérem a nyelvrokon udmurt nép életét, olvasom mai irodalmát, s tanulmányozom tudós kollégáim érdekes, izgalmas, friss tanulmányait, felfedezéseit. Mennyi a nem is olyan rég ismeretlen tény, összefüggés, érték és érdekesség! De jó lett volna ismerni, felhasználni mindezt, mikor munkámat végezve lelkemben magam is udmurttá váltam, udmurt miliőben éltem! De ennyi elég, sőt sok is a kesergésből, a tudós ember meddő és hiú ábrándjaiból! Inkább örvendeni kell, hisz van minék. Imponálóan gazdag ennek az utolsó tizenöt-húsz esztendőnek a szellemi termése, érzékelhető az udmurt nép erősödő öntudata, önbizalma az immár legalizált 220 esztendő írásbeliség fokozatosan feltáruló emlékeinek láttán, ill. több mint 100 éve megszületett szépirodalom birtokában.

S végezetül. Most, amikor az udmurtiai (és az oroszul olvasó szélesebb) közönség figyelmébe ajánlom könyvem, kérem, e mondatok olvasói gondoljanak arra, hogy ez a munka Udmurtiától igen messze, a Duna partján készült; megírása idején a szerző (bár törekedett rá) még nem juthatott el Udmurtiába. Ennek ellenére talán az is érződni fog soraiból, hogy meleg szeretettel viseltetik tárgya, az egész udmurt nép és az általa létrehozott műveltség iránt. Ragaszkodása ma is a régi.

Miként a szövegekből kiviláglik (lásd a megelőző cikket is), két oroszra fordított könyvem sorsa ugyancsak változatos. A lényeg – mondhatnám –, hogy végül is saját indíttatásra az érintettek fordították le, adták ki, s mindkét mű tankönyvnek, alapvető szakmunkának számít az oroszországi nyelvrokonok köreiben. Mégsem tagadhatom elégedetlenségemet, mivel a fordítások henyék, pontatlanok, a könyvek előzetes ellenőrzésem nélkül láttak napvilágot. Hiányosságaikra több olyan kollégám is figyelmeztetett, aki eredetiben is olvasta, ismerte írásaimat.

